

II. AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR GYŰJTEMÉNYÉBŐL

Knapp Éva

A TÖRTÉNETI GYŰJTŐKÖRÖK FUNKCIONÁLIS VÁLTOZATAI. HATÁSKÖR – GYARAPÍTÁS – EGYÜTTMŰKÖDÉS

A hosszabb ideje tudományos közgyűjteményekben (= könyvtár, levéltár, muzeális intézmény, kép- és hangarchívum) tevékenykedő munkatársak kivétel nélkül találkoztak azzal a közismert problémával, hogy milyen típusú tartalmi átfedések jellemzik a jelentősebb mennyiségű kéziratos állományrészt őrző „speciális részlegek”-et, közismert könyvtári nevükön a kézirat- és ritkaságtári állományokat, továbbá a múzeumi adattárakat és a levéltárak nem jogbiztosító iratanyagot tároló részlegeit.¹ Ebben a megközelítésben kísérletet teszek a címben jelzett tematika történeti gyökereket is folyamatosan figyelembe vevő megközelítésére. Rövid **problémafelvetés** után először a **történeti gyűjtőkörök funkcionális változatait** tekintem át, majd a tárgyalt speciális részlegek **hatásköri** problémáival és az **állománygyarapítással**, végül az **együttműködés** lehetőségeivel foglalkozom.

Problémafelvetés

Az országos és tudományos gyűjtőkörű könyvtárak, múzeumok és levéltárak rokon intézmények. Falaik között több hasonló jellegű kéziratos anyagot őrző részleg található, közismerten hasonló feladatkörrel (gyűjtés, feltárás, megőrzés, használat). Ugyanakkor a különféle nagyságrendű, eltérő történetű és hatáskörű gyűjtemények között folyamatosan érvényesül bizonyos **összemérhetetlenség**: alapvetően más a különböző történelmi és társadalmi feltételek következtében létrejött alapgyűjtemények összetétele, más ezek ismertsége és elismertsége. Jelenkori lehetőségeik ugyancsak különböznek egymástól, miközben folyamatosan eltérő, napi kihívásoknak kell eleget tenniük.

A közgyűjtemények eltérő típusaiban, az eltérő közgyűjteményi szakterületeken érvényesülő funkcionális szemlélet miatt **másféle** a viszonyulás az iratokhoz. Több szempontból leegyszerűsítve elmondható, hogy a könyvtári kéziratárakban őrzött anyagot elsősorban önálló dokumentumként kezeljük, s igyekszünk bibliográfiai egységeként feltárni. A múzeumi adattárak iratanyaga – ha esetenként áttételesen is – műtárgyakhoz vagy műtárgyként kezelt régészeti leletekhez kapcsolódik. Ugyanakkor a múzeumokban őrzött iratok egy része, például egy oklevél vagy

---

¹ Előadásként elhangzott a „Közgyűjtemények speciális részlegei. Együttműködés, átfedés, tájékoztatás. 2005 november 14–15.” című konferencián a budapesti Egyetemi Könyvtárban.

kódex lehet maga is műtárgy. A levéltárakban őrzött személyi hagyatékok és gyűjtemények nem tekinthetők jellegzetesen levéltári iratoknak, az oklevelekhez és okiratokhoz hasonló jogbiztosító jellegük nincs. A problematikához szorosan kapcsolódik az a további, széles körben elfogadott tény, hogy a kéziratos állományok jelentős része, elsősorban a középkori kódexállomány nem csupán kézirat, hanem – bármely intézménytől legyen szó – műtárgy is.

Elsősorban a történeti gyűjtőkörök XX. századi átalakulásával kapcsolatos a kézirattárak, levéltárak, valamint a múzeumi irat- és adattárak gyűjtőkörének általános érvényű rendezési igénye. Az elvi és gyakorlati vonatkozások szabályozása az elmúlt évtizedekben többször napirenden volt.² Bebizonyosodott azonban, hogy a felsorolt közintézmény-típusokban az általában hosszabb idő során kialakult történeti kéziratos anyagokból álló táruk pontosságra törekvő gyűjtőköri elhatárolása aligha lehetséges. Gátló tényezőként hat többek között a már meglévő dokumentum-együttesekhez való ragaszkodás, a folyamatos törekvés ezek állománykiegészítésére, s nem utolsósorban a zárt történeti gyűjtemények ismeretének tartós rögzülése a tudományos köztudatban.

Az állományok egymáshoz való szoros kötődése és a nyilvánvaló funkcionális átfedések is ösztönözhatték a törvényhozást, hogy a muzeális intézmények, a nyilvános könyvtári ellátás és a közművelődés hármását közös törvényben szabályozzák.³ Ismeretes, hogy az ugyancsak e közintézmények körébe tartozó levéltárak szabályozásáról a korábban megalkotott levéltári törvény⁴ hatálya miatt nem esik szó. A közös törvényi szabályozás **részleteiben** nem tárgyalja a felsorolt intézmény-típusok speciális részlegeinek gyűjtőköri elhatárolását.

Az országos hatáskörű tudományos és szakkönyvtárak, köztük az állami egyetemek központi könyvtárai – az áttekintett szervezeti és működési szabályzatok tükrében – igyekeznek szakterületükre vonatkozóan gyűjteni állományukat. Ennek ellenére gyűjteményeikben számos átfedés tapasztalható. Ugyanez a jelenség, szinte törvényszerűen érvényesül a múzeumokban és a levéltárakban is, s együttesen különféle, elvben mégis szorosan összetartozó, számos kérdést felvető, problémahalmazt rejtenek.

Történeti gyűjtőkörök – funkcionális változatok

Azon a szűkebb és tágabb szakterületen belül, melynek iratanyagát rendszeresen beszerzi egy-egy közintézmény, viszonylag pontosan elkülöníthető(k) a mindenkori fő- és mellék gyűjtőkör(ök).

A törvényi szabályozásban például az 1995. évi LXVI., levéltári törvényhez fűzött, 10/2002. (IV. 13.) Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által kibocsátott rendelet értelmező rendelkezései alapján pontosan elválasztható a levéltári fő gyűjtőkörtől, a jogbiztosító iratoktól, a mellék gyűjtőkör. A köz- és

² Vö. például, BERLÁSZ Jenő, *Kéziratok katalógizálása*, Budapest, 1958, 10–11.

³ 1997. évi CXL. törvény.

⁴ 1995. évi LXVI. törvény.

nyilvános magánlevéltárakban regisztratúra jellegű (szerves) fondokban őrzik „a szerv vagy személy **irattári** anyagának [– nála keletkezett vagy a hozzá érkezett és rendeltetésszerűen nála maradó iratok összességének –] maradandó értékű részét”. Ez az iratanyag, összevetve a vizsgálatba bevont további közgyűjtemények irataival, jelentős, nem selejtezendő részében nem más, mint a múzeumi adattárak és az egyetemi levéltárak jelenkori, folyamatosan keletkező, részben selejtezésre ítélt fő iratanyaga. Ugyanebben az értelmezésben megtalálható az is, hogy a vonatkozó levéltárak gyűjtemény jellegű (szervetlen) fondokban őrzik „a különböző regisztratúra jellegű fondokból származó, valamilyen szempont [(a korabeli, személyi, tárgyi, területi, formai stb. vonatkozás azonossága)] szerint válogatott iratok együttese”-t; ami viszont zömében nem más, mint a tudományos könyvtárak kéziratárainak meghatározó iratanyaga. Mindez nem csak azt jelzi, hogy a különböző közintézménytípusok hasonló iratanyagokat őriznek, hanem azt is, hogy **a látszólag egymást átfedő irattípusokat a különböző közintézmények teljes joggal gyűjtik.**

Példaként megemlítem, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár jelenleg gyűjtőköri illetékességből országos feladatkört lát el a filozófia, az általános pszichológia, a közép- és újkori egyetemes történelem, a vallástörténet, valamint a vallástudomány területén. Ugyanezek a területeken feladata a kéziratok anyag gyűjtése is. Ezen kívül kötelezettsége az egyetemi oktató és kutatómunka szakirodalommal és információval való ellátása, valamint a nemzeti kulturális örökség részeként a zárt történeti gyűjtemény gondozása. Ismeretes, hogy – mint általában az egyetemi könyvtári kéziratáraknak – törekednie kell elsősorban az adott egyetemen oktató tudósok hagyatékainak megszerzésére is. Ugyanakkor a tár jelenlegi állománya nagyon sokrétű, a XVI. századi kezdetek óta rétegződő kéziratári iratanyag legalább nyolcvan kisebb, önálló gyűjteményből tevődik össze. A könyvtárban elhelyezett történeti kéziratok részben szervesen, a nagyszombati jezsuita egyetem és könyvtára működése révén kerültek a gyűjteménybe. A másik meghatározó réteget a II. József-féle abolíció során bekerült iratok jelentik, melyek a XVIII–XIX. század fordulóján „egybeépültek” a már meglévő, korábbi kéziratokkal. Ezt a folyamatot tovább árnyalta és kiegészítette a XIX. századi, tervszerűnek mondható gyarapodás – elsősorban történeti, irodalomtörténeti kéziratok és professzori hagyatékok által (pl. Lakits György, Katanchich Péter iratai).

A jelenlegi gyűjtőkör szemszögéből az állománybővítési érdeklődés alapvetően kétirányú: vagy azért kell egy mű a meglévő gyűjteménybe, mert hozzá hasonló van már, s azt az újabb kiegészíténi (például egy szerzetesrendi historia domus újabb kötete), vagy azért lenne jó elhelyezni egy újabb művet, mert az általa képviselt tematika még egyáltalán nem szerepel a Kéziratárban. Mindkettő teljesítése egyaránt veszélyes lehet. Historia domus-okat ugyanis egyaránt őriznek például a Magyar Országos Levéltárban vagy az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárában; s például a jezsuita iratok gyűjtését ma elsődleges feladatának az újjáéledt magyar jezsuita rendtartomány központi levéltára tartja. Az új típusú dokumentumok beszerzése pedig felveti azt a teljesen jogos kérdést, hogy szükséges-e újabb kisgyűjtemény létrehozása. Mindez határozottan jelzi, hogy a

történeti gyűjtőkörökre épülő aktuális gyűjtőkori változatokat érdemes újra és újra definiálni, mert ez a gyűjtemények korábbi története során sem volt másként.

A XXI. század elején, a számítógépes irattermelés korszakában külön kihívást jelent a történeti kéziratok és a hagyományos, tradicionális módon létrejövő dokumentumok egyidejű kezelése. A gyűjtőkör szerint illetékes országos közgyűjtemények mindig meghatározott gyűjtőterülettel rendelkeztek.⁵ Az állományok azonban nem csak tervszerűen gyarapodnak. „Letétek és adományok” bárhol keletkezhetnek, s egy-egy adományozói szándékot nagyon nehéz visszautasítani. Továbbá figyelembe kell venni, hogy a közgyűjteményi rendszer minden pontján létezhetnek és léteznek olyan iratanyagok, melyeket bizonyos alkalmakkor, folyamatos gyűjtői szándék nélkül gyűjtöttek össze.⁶

A gyűjtőkört alapvetően meghatározza az adott közgyűjtemény típusa is. Így például a szegedi Somogyi Könyvtár – bár elsősorban városi és megyei nyilvános közkönyvtár, helyi önkormányzati fenntartással, tudományos könyvtár is, helytörténeti, kéziratári és a Somogyi Károly-féle ritkaságtári gyűjteménnyel, melyben országos unikumok dokumentumok is találhatóak – gyűjtőkori szabályzatában a következő megfogalmazás olvasható: „az alapfunkció ilyen széleskörű meghatározása jelzi, hogy a Könyvtárból nem rekeszthető ki sem a szakirodalom egyetlen területe, sem a szépirodalom egyetlen áramlata, típusa”. Ugyanakkor a Somogyi Könyvtárban azt is tudják, hogy „a gyűjtőkör mélységében tagolt, nem egyenletes, és teljessé vagy megközelítően teljessé csak akkor válik [...] ha helyi okokból jellegén túllépő feladatokra is” vállalkozik.⁷

A kalocsai Érseki Könyvtár szintén országos jelentőségű kéziratok állományát őriz. Tudományos gyűjteményként – bár nem közgyűjtemény – jól bevonható a vizsgálatba. Gyűjtőkori illetékesség szempontjából tanulságos önmeghatározása a következő motívumokból áll össze. 1. Gyűjtőkörét a könyvtár jellege, alapfeladata és a működési területe (földrajzi) határozza meg; 2. a gyűjtőkör **tartalmi** szempontból fő gyűjtőkörré és mellék gyűjtőkörré bontható; 3. **dokumentum-típusok** szerint – írásos, ikonográfiai és elektronikus módon megjelent dokumentumokat gyűjt; 4. gyűjtőkör szempontjából a **meglévő** állományt olyan egységes egésznek tekinti, melynek elválaszthatatlan része a külön gyűjteményi állomány, azonos gyűjtőkori normákkal.⁸

Hatáskör

Az eddigiek figyelembevételével megállapítható, a szabályozások ellenére egy-egy intézmény gyűjteményi hatásköre a valóságban változó jellegű. A kalocsai Érseki Könyvtár példájánál maradva: „Az alapító szándéka szerint a Könyvtár hatáskörébe tartozik az elhunyt püspökök, kanonokok, valamint a világi papok

⁵ Vö. például, HUBER, Rodolfo, *A levéltári hálózat és a gyűjtőkori elhatárolódás Svájcban*, ford. GECSÉNYI Patrícia, *Levéltári Szemle*, 49(1999), 42–47.

⁶ Vö. HUBER, *i. m.* (4. jegyzet) 43–45.

⁷ <http://www.sk-szeged.hu/altalanos/gyujtokor>

⁸ <http://www.asztrik.hu/konyvtar/intezet.htm>

könyvhagyatékának és kéziratok munkáinak (tudományos, irodalmi művek) minél teljesebb begyűjtése. Állományát vásárlás és ajándékozás útján is gyarapítja. A beérkező kiadványok között található duplumokat, a gyűjtőkörbe nem illő műveket nyilvántartás vezetése mellett értékesíti, vagy más egyházi intézménnyel folytatott kiadványcserében hasznosítja.”⁹

A gyűjteményi hatáskörök kialakítására további példa a Miskolci Egyetem. A különböző időpontban alapított könyvtár (= Egyetemi Könyvtár, alapítva 1735), levéltár (= Egyetemi Levéltár, alapítva 1982) és múzeum (= Egyetemtörténeti Gyűjtemény, alapítva 1985) a 2002-ben kelt közös szervezeti és működési szabályzat szerint közös fenntartó (Miskolci Egyetem) és felügyelő (NKÖM) mellett külön-külön főhatósági engedéllyel működő három közgyűjtemény. E rendszer kialakítása során minden bizonnyal több „tartalmi” nehézséget kellett áthidalni. Eleinte a minden valószerűség szerint csak virtuálisan áttekinthető történeti könyvtári gyűjteményből kellett leválasztani a levéltári [= a selmecbányai és soproni, (1735–1949), valamint a miskolci egyetem (1949–) történetére vonatkozó **írással** dokumentumokat] és a múzeumi [mint előbb, de **tárgyi**] dokumentumokat. Ugyanakkor a továbblévő hatásköri nehézségre utal az a megoldás, mely szerint a miskolci egyetemi levéltár és – múzeum a Selmeci Műemlékkönyvtárral együtt Történeti Gyűjtemények Osztálya néven működik együtt, s közös feladatuk a történeti gyűjtemények fejlesztése, feldolgozása és feltárása.

Állománygyarapítás

Közismert tény, hogy egy-egy könyvtári gyűjtemény nem más, mint az adott könyvtár tervszerűen fejlesztett, rendezett, feltárt állománya; az állomány pedig a könyvtár által tartós megőrzésre nyilvántartásba vett dokumentumok összessége, melyet a könyvtár folyamatosan igyekszik gyarapítani. A korábbi évszázadok kéziratok dokumentumainak beszerzési stratégiája azonban alapvetően eltér a nyomtatványokétól. A kéziratok nem rendelhetők meg, folyamatosan figyelni kell egyrészt az antikvár kínálatot, másrészt a magángyűjtők által a közgyűjteményeknek felajánlott dokumentumokat. Jelentős mennyiségű, rendkívül vegyes iratanyag halmozódhat fel például egy-egy tudományos-, szépírói vagy művészi hagyatékban – ezek egyrészt a család által gondosan előválogatva, másrészt „ömlesztve”, rendezés nélkül is bekerülhetnek egy-egy közgyűjteménybe. A közgyűjteményekbe bekerülő kéziratok – leegyszerűsítéssel élve – egyes kéziratok vagy kézirat-együttesek. Utóbbiak szinte kizárólag hagyatékok, melyekhez a kéziratokon és levelezésen kívül számottevő egyéb, járulékos rész (például jegyzetek, személyi okmányok, fényképek) tartozik. Utóbbiak a hagyatékok szerves részei, így azok megőrzése és feltárása kéziratári feladat. A hagyatékokhoz tartozhatnak olyan, különleges jelentőségű nyomtatványok is, melyekben eltérő terjedelmű kéziratok bejegyzések találhatók. Ezek elhelyezését egyrészt minőségük, másrészt a

⁹ <http://www.asztrik.hu/konyvtar/intezet.htm>

hagyatékhöz fűződő kapcsolatuk határozza meg. A jelentősebb terjedelmű nyomtatványhoz kötött kéziratokat szokás kéziratként elhelyezni.

A könyvtári kéziratárakba történetük során a kéziratok mindenféle formája bekerült: kódexek, kéziratok könyvek, missilisek éppúgy, mint jogbiztosító iratok, oklevelek. A nagyobb múltra visszatekintő könyvtárak kéziratok részlegében [elsősorban történetírói gyűjtemények részeként (így például a budapesti Egyetemi Könyvtárban Hevenesi Gábor, Kaprinai István és Pray György gyűjtései)] jelentős mennyiségben találhatók oklevelek is, ezeket természetesen a kéziratári gyűjtemény szerves részének kell tekinteni.

A gyarapítás szempontjainak kialakításához érdemes figyelembe venni egyrészt az általános nemzeti elvárásokat, másrészt a „történeti gyűjtőkör”-t és a közgyűjtemény szakosodott gyűjteményi funkcióit. A két szempontrendszer elsősorban korlátozza a szerzeményezést, ugyanakkor segít fenntartani a zárt történeti gyűjteményt. Így például az Egyetemi Könyvtár Kézirat- és Ritkaságtári anyagának gyarapításakor a bibliofília szempontjait egyetlen esetben sem lehet érvényesíteni. Problemátikus az is, hogy egy-egy témakörben szívesen gyűjtenének a közgyűjtemények szinte „mindent”, hiszen a magyarság sanyarú történelme folyamán rengeteg dokumentum semmisült meg. A közgyűjteményi gyarapítási profil a felsorolt szempontok figyelembevételével tovább finomítható lenne. Kérdéses ugyanakkor, mennyiben érdemes ezt részleteiben kidolgozni, ha szinte egyetlen részletét sincs **miből** megvalósítani. A „holt gyűjteménnyé” alakulás veszélye talán sohasem volt olyan égető probléma, mint napjainkban. Míg a történeti hagyományokhoz való szigorú ragaszkodás „múzeum”-má kezdi alakítani a könyvtárak egy részét, a jelenkori egyetemi oktatás feladataihoz való funkcionális igazodás viszont a lassan feloldódó határok miatt parttalanná tágitaná a gyarapítási ideológiát. Mindkét esetben fontosnak tűnik a tudományos minőség szempontjainak széles körű érvényesítése.

Együttműködés

Az elmondottak egyértelműen vetik fel a „hogyan tovább”-kérdést. Nyilvánvaló, hogy az internet-korszakban a felmerült nehézségek egyúttal további lehetőségek kiindulópontjai. Míg az egyre pontosabb gyűjtőköri elhatárolódás kialakítása aligha lehetséges, s a szabályozás különféle szintjei és hierarchiai sem tesznek lehetővé egységes szabályozást, önként kínálkozik a virtuális együttműködés megvalósítása. E cél érdekében megoldást jelenthetne olyan **munkacsoportok** létrehozása, melyek rendezvények keretében cserélnének eszmét és tapasztalatot, elősegítve a harmonizálás normáinak szakmai és technikai kialakítását. Az együttműködés e formája megkönnyíthetné a közintézmények közötti hierarchikus kapcsolat feloldását és eredményezhetné az új, célravezetőbb közös „politika” kialakítását. A közös tájékoztatási-, feldolgozási- és értelmezési hálózat kialakítása érdekében el lehetne kezdeni egy „etikai kódex”-szerűség kidolgozását, melynek eredményes elfogadása az egységet jelképezné a sokféleségben.

A közgyűjtemények speciális részlegeinek hatásos együttműködését, az átfedések kiiktatását jelenthetné továbbá a pontosan szabályozott, egységes nyilvántartás kialakítása. Mindannyian tudjuk, hogy az információs társadalom, amiben élünk, minden korábbtól eltér. Egyik alapja a virtuális információ-együttes létezése, melyben nem csupán „közlekedni”, „kommunikálni” is meg kell tanulni. Ismeretes, hogy a tudományos kommunikáció a számítógépes technikák következtében gyökeresen átalakult. A tudományos műhelyek jelentős része virtuálisan „létezik”, tagjai nem ismerik egymást személyesen.

Közismert tény azonban az is, hogy a közgyűjteményi funkciók sikeres ellátásához a világon mindenütt elsősorban pénzre, mégpedig minél több pénzre van szükség. Mindannyian tudjuk, hogy például a francia nemzeti könyvtárban annak idején napi 24 órás folyamatos munkával álltak át a komputer technikára és Wolfenbüttel tudományos könyvtári felvirágzását Paul Raabe páratlan leleményei biztosították. Magyarországon a jelenlegi gazdasági helyzet minimálisra szorítja vissza a közgyűjtemények elvégezhető feladatait, s ezek az intézmények ma alapfeladataiknak is sokszor jelentős nehézségek árán tudnak eleget tenni.

Ha e nehézségeken túl lehetne lépni, kézzel fogható közelségbe kerülne például a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény preambulumban olvasható elképzelés megvalósítása a „nemzeti és egyetemes történelem során felhalmozott kulturális örökség” feltárásáról, tudományos feldolgozásáról, **fenntartható használatáról** és közkinccsé tételéről.¹⁰ Mindennek magvalósításához – véleményem szerint – nem kellene a hagyományos rendszer szétzúzása árán újat kialakítani, s nem gyűjteménycseréken kellene gondolkozni, hanem az intézmények történeti hagyományának figyelembe vételével olyan **nyitott virtuális rendszert** kellene kialakítani és a meglévő mellé rendelni, mely időről-időre nem telítődhetne fel problémákkal. Az őrzőhelyektől független, mellérendelően kialakított virtuális adatbázisok egyúttal alkalmat teremthetnének az egységes, közhiteles nemzeti adatbázis kialakítására. Ilyen jellegű törekvések – mindannyian tudjuk – léteznek már, ezeket érdemes lenne egy irányba „szerkeszteni” és kibővíteni.

---

¹⁰ Ugyanitt az I. rész 4. § (2). pontjában olvasható: „A kulturális örökség elemeit tudományos módszerekkel kell felkutatni, számba venni, értékelni, az utókor számára megőrizni és hozzáférhetővé tenni.”

**Functional Changes of Policy for Collecting Historical Material.
Competence – Acquisition - Cooperation**

Summary

The paper was originally written as a lecture given at the Symposium held at the University Library Budapest in 2005. The author gives an historical account on the changes of acquisition-policy. After an introduction the different approaches for historical collection interests are analysed then the problems of competence-problems of the different special collections are being shown. The paper ends with different solutions for the questions of acquisition and cooperation.